

Hanno Sandvik

Kunsten å misforstå

Hvordan darwinister og samfunnsvitere
klarer å snakke fullstendig forbi hverandre

Før eller senere må samfunnsvitere ta den biologiske forståelsen av mennesket innover seg. Til gjengjeld må humanbiologer lære seg å snakke slik at legfolk ikke er dømt til å misforstå dem.

HAR EN BIOLOG FUNNET at et atferds-trekk «ligger i genene», er hun nærmest garantert medieoppslag. Like forutsigbart er hylekoret som følger: Den biologiske forklaringen blir avvist som deterministisk og umoralsk. I nettdebattene derimot koser anonyme bloggere seg med å slå fast at nå som omsorgsogenet og oppvaskogenet er funnet, burde det være innlysende at likestillingen har gått for langt. For en biolog er det trist å se faget sitt bli misbrukt til denne typen vulgærdarwinistisk oppgulep. Minst like besnærende er imidlertid den vanligste responsen fra biologiske legfolk på den slags utspill: Det hevdes nemlig jevnlig at kjønnsroller ikke kan være medfødte – med den tankevekkende begrunnelse at man ellers ikke kunne ha påvirket dem.

Filosofisk sett er denne argumentasjonen et interessant tilfelle av den «motsatte naturalistiske feilslutningen»: «Hvis x er moralsk uønskelig, kan ikke x være sann». Av mye større betydning er imid-

og ikke-biologer byr på en del problemer. Biologene vil ikke kjenne seg igjen i meningene de tillegges i slike debatter. Ofte vil de ikke engang kjenne seg igjen i medieoppslagene som pleier å starte debattene: Takket være fraværet av naturfaglig kompetanse i de fleste norske redaksjoner, blir de mediale forenklingene ofte så groteske at det opprinnelige biologiske resultatet har blitt borte lenge før det når leseren.¹ Men også biologene må ta sin del av skylden. En sjelden gang fordi de trekker konklusjoner som ikke følger fra deres datamateriale, men mest fordi de undervurderer hvor lett det er å misforstå utsagnene deres. Sannsynligvis er dette et problem som gjelder for alle forskere, men for biologer – og i særdeleshet for evolusjonsbiologer som forsker på menneskelig atferd – er situasjonen spesiell fordi resultatene har, eller antas å ha, moralske, politiske og eksistensielle konsekvenser for vår art.

Feiltolkningene er så dyptgående at de

”

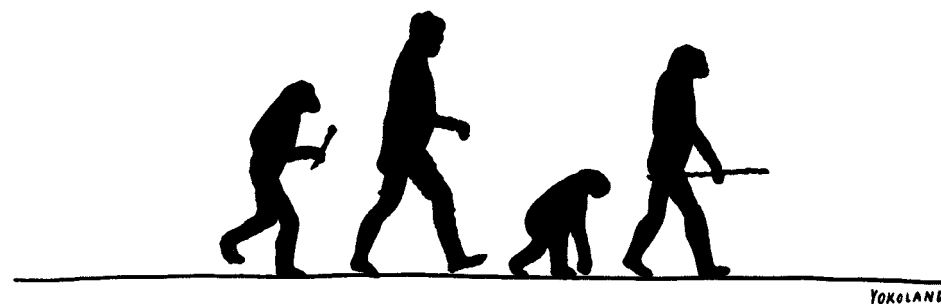
Biologene vil ikke kjenne seg igjen i meningene de tillegges i slike debatter

”

lertid den biologiske feilslutningen som ligger til grunn: «Hvis x er medfødt, kan ikke x endres.» Enhver biolog vet at dette ikke stemmer, men utenfor biologenes kretser er denne forestillingen åpenbart nokså utbredt.

Allerede dette lille eksempelet viser at kommunikasjonen mellom biologer

ikke bare berører den jevne avisleseren, men også andre akademiske fagdisipliner. I mer enn tretti år har misforståelsene nærmest umuliggjort samarbeidet mellom biologer og samfunnsvitere. Mange samfunnsvitere har et mildt sagt ansent forhold til evolusjonsbiologien.² Grunnen til dette er todelt: For det første

frykter mange samfunnsengasjerte medborgere en oppblomstring av sosialdarwinismen. For det andre kan man ane en redsel for at biologien ønsker å overta samfunnsfagene.

Vertikal integrasjon

Enkelte biologers klønete formuleringer har sikkert nørt opp under frykten for at biologer prøver å redusere samfunnsfagene til biologi.³ Men et slikt syn er ikke representativt for biologer generelt. Derimot ønsker en liten gruppe biologer, nemlig de få som forsker på menneskelig adferd, å bidra til samfunnsvitenskapene.

” I mer enn tretti år har misforståelsene nærmest umuliggjort samarbeidet mellom biologer og samfunnsvitere ”

lige forklaringer ved å komplettere samfunnsvitenskapenes perspektiv på hva et menneske er.

Situasjonen kan forklares med begrepet «vertikal integrasjon», som betyr at ulike vitenskaper må forventes å levere resultater som er kompatible med hverandre.⁴ Hvis teorier fra ulike akademiske disipliner motsier hverandre, må (minst) én av dem være feil.

Begrepet vertikal antyder at de akademiske disiplinene kan sorteres etter stigende kompleksitet, der naturlovene på de «lavere» nivåene innskrenker mulighetene for hva som er mulig på «høyere» plan. Når man oppdager at en biologisk forklaring er uforenlig med kjemiske eller fysiske teorier, må man begynne å lete etter en feil – som kan ligge i biologien, kjemien eller fysikken. Likeså må teorier om menneskets sinn (psykologi) være fysisk, kjemisk og biologisk mulige, og

teorier om menneskelige samfunn (sosiologi, sosialantropologi, økonomi, statsvitenskap m.m.) være fysisk, kjemisk, biologisk og psykologisk mulige.

Å strebe etter vertikal integrasjon er imidlertid noe ganske annet enn å prøve å redusere ett fag til et annet (teorireduksjonisme). Fysikkens naturlover utelukker visse former for biologiske vesener (f.eks. insekter over 100 centimeters lengde, trær over 150 meters høyde). På samme måte utelukker biologiens funn visse antagelser om menneskets psyke (f.eks. at menneskets sinn ved fødselen er en ubeskrivet tavle). Likevel vil fysik-

ken aldri kunne gi fullgode forklaringer på biologiske fenomener, akkurat som biologi ikke kan erstatte sosiologiske forklaringer på samfunnsfenomener. Hvert fagfelt har sitt fokus, sine spørsmålsstillinger og sine metoder, som er tilpasset fagets «vertikale posisjon».

Jo lenger «ned» man kommer i vitenskapenes rekke (dvs. i retning av fysikken), desto mer «grovkornet» blir metodene, dvs. mer generaliserende og mindre interessert i studieobjektene eller -subjektene særtrekk. Fysikkens lover spør ikke om et biologisk vesen er en sopp eller et virveldyr, siden organismenes deler eller egenskaper som en fysiker er interessert i, er identiske i sopp og virveldyr. Biologiens generaliseringer spør ikke etter enkeltmenneskers livshistorier, siden egenskapene som en biolog er interessert i, er slike som er felles for en hel art eller for en hel populasjon av en art.

Vertikal integrasjon mellom biologi og samfunnsvitenskapene har tydeligvis ikke vært prioritert. Begge fagkretsene har i stor grad forsømt å dobbeltsjekke om teoriene som lanseres er forenlige med nabovitenskapenes teorier. Eller, verre enn som så, de oppfattes ikke engang som nabovitenskaper, selv om både biologi og samfunnsfagene forsker på levende vesener. For samfunnsfagernes vedkommende ignorerer det meste

lige i biologien – hadde de definitivt tjent på å samarbeide med noen som behersker disse metodene og deres fallgruver.

Det er også viktig å påpeke at faglig kritikk er et ubetinget gode. Biologiske hypoteser om menneskets natur trenger minst like mye kritikk som hypoteser i alle andre vitenskapelige disipliner. Samfunnsvitere har mye å bidra med når det gjelder kritikk av biososiale teorier, nettopp fordi de er eksperter på mennes-

” Mens de fysiske forskjellene mellom kjønnene er vanskelig å fornekte, er det fremdeles en utbredt holdning å se bort ifra kjønnsforskjeller i menneskesinnet ”

av forskningen i dag kjensgjerningen at aktørene i deres teorier er organismer som har blitt til gjennom evolusjon. I enkelte tilfeller kan det hende at dette ikke gjør noen forskjell. Andre ganger kan forskjellen være graverende, slik at forståelsen av samfunnsfenomener i beste fall er ufullstendig eller i verste fall feilaktig. Å betrakte kjønnene som kulturskapte kategorier uten bakgrunn i biologien, slik en del av kjønnsforskningen gjør, er et eksempel på forskning som har havnet på feil spor. Mens de fysiske forskjellene mellom kjønnene er vanskelig å fornekte, er det fremdeles en utbredt holdning å se bort ifra kjønnsforskjeller i menneskesinnet. At de to kjønnene skulle ha evolvert identiske psykologiske utrustninger er imidlertid fullstendig uforenlig med biologiens teoretiske og empiriske funn om både mennesket og andre arter.

I biologiens tilfelle har enkelte forskere prøvd å finne opp samfunnsfaglige hjul på nytt. Når humanbiologer f.eks. utarbeider spørreskjemaer – som er vanlige i samfunnsfagene, men svært uvan-

kers sosiale samspill. Nå er det også slik at samfunnsvitere har kritisert biologi, og det til dels nokså kraftig.⁵ Dessverre har mesteparten av denne kritikken vært rettet mot stråmenn som ingen biologer kunne tenke seg å forsvare. Noen av de mest klassiske stråmennene er at biologer angivelig forutsetter at mennesker bevisst velger adferd som fører til størst mulig spredning av deres gener; at Richard Dawkins' utskjelte «egoistiske gen»-teori innebærer at mennesker er født som egoister;⁶ og at biologenes forklaringer hviler på spesifikke og dårlig underbygde antagelser om steinaldermenneskenes samfunnsstruktur. Problemet er imidlertid ikke at samfunnsfagene har kritisert biologien for mye, men tvert imot at de overhodet ikke har hatt noe egentlig interesse av å høre på hva biologene har å si om mennesket. Til gjengjeld har biologer gjerne ignorert samfunnsfagene fra første stund. Selv om det etter hvert fins en rekke unntak fra denne fagblindheten på begge sider av natur/kultur-skillen,⁷ er disse unntakene fremdeles fåtallige inter-

nasjonalt, og marginaliserte i den norske andedammen.

Konseptet om vertikal integrasjon antyder altså på ingen måte at biologer sitter med svaret, og at samfunnsvitere bør pugge dette utenat før de går løs på sine ærender. Biologer kan ta like grundig feil som samfunnsvitere. Men på sikt er det en uholdbar situasjon at biologer og samfunnsvitere beskriver den samme biologiske arten uten å forsikre seg om holdbarheten av sine respektive antagelser. Før eller senere må samfunnsvitere ta den biologiske forståelsen av mennesket innover seg (og motsatt).

Biofobi

Nå er det selvfølgelig ikke vanskelig å skjønne at biologiske argumenter møtes med skepsis når de dukker opp i samfunnsdebatter. Med tanke på hva biologi har blitt misbrukt – og villig latt seg misbruke – til, er denne skepsisen et

og kan sannsynligvis føres tilbake til sosialdarwinismen. Denne filosofiske strømningen bærer imidlertid et villledende navn: Bortsett fra at sosialdarwinismen bygget på ytterst tvilsomme filosofiske premisser, var og er den fullstendig uforenlig med både Darwins og dagens versjon av evolusjonsteorien.⁸ Selve begrepet sosial«darwinisme» er derfor i grunnen et oksymoron.

Dagens evolusjonsbiologi skiller seg fra Darwins versjon i at den har blitt utvidet med en teori om arv. Det betyr imidlertid ikke at evolusjonsbiologi og genetikk er samme fag. Derfor mener evolusjonsbiologer og genetikere paradoksalt nok helt ulike «ting» når de sier «gen». Dette har ført til mange misforståelser blant ikke-biologer. Når en evolusjonsbiolog snakker om «et gen for atferdsmønster x», så impliserer hun ikke at «genet» er funnet eller identifisert, heller ikke at det nødvendigvis bare

” Faktum er at biologer og samfunnsvitere snakker forbi hverandre på ganske mange plan ”

sunnhetstegn. Likevel er det besynderlig at det akkurat er evolusjonsbiologien som så systematisk blir mistenkeliggjort. Det er sant at mange biologer har støttet opp om menneskeforaktende (pseudo) teorier de første fire–fem tiårene av 1900-tallet. Men det var biologene sannelig ikke alene om. Og – viktigere i denne sammenheng – biologene som var involvert, var sjelden evolusjonsbiologer og nesten uten unntak ikke-darwinister. Den feilaktige forestillingen om en kobling mellom darwinisme og raseteori ser ut til å være nokså utbredt

er ett gen, og i hvert fall ikke at genet determinerer atferdsmønsteret. «Gen for atferdsmønster x» er en forkortelse for en mammutsetning av typen «ett eller mest sannsynlig mange gener (hvis nøyaktige posisjon man ikke engang er ute etter å identifisere) som, ved siden av å påvirke alt mulig annet, under påvirkning av andre gener og miljøet gjennom tallrike komplekse interaksjoner (som man verken har eller trenger detaljkunnskap om) fører til en større sannsynlighet enn et annerledes sammensatt sett av gener for at atferd x under spesifikke omsten-

digheter vil utvikles». En genetiker ville sannsynligvis himle med øynene over en slik definisjon, men en evolusjonsbiolog mener altså med «gen for x» ikke mer enn at tilbøyeligheten for x har et arvelig grunnlag. Ingenting i denne forståelsen tilsier at gener dermed determinerer atferd. Gener «nøyer seg» istedenfor med å utstyre oss med noen nokså generelle disposisjoner. Letingen etter disse disposisjonene har mange navn: bl.a. evolusjonspsykologi, human sosiobiologi og human atferdsøkologi. Felles for disse (jeg vil for enkelthetsens skyld bruke det opprinnelige begrepet, sosiobiologi) er at de er darwinistiske tilnærminger til menneskelig atferd. De antar med andre ord at ikke bare menneskets kropp, men også vårt sinn bærer preg av tidligere epokers naturlige utvalg mellom de som var best mulig tilpasset omgivelsens krav og de som ikke var det i like stor grad – hvor bare de førstnevnte inngikk i rekken av våre forfedre og -mødre.

Det ser ut som om biologiens tider mørke historie har fått mange ikke-biologer til å tolke alle evolusjonsbiologiske resultater som gjelder arten

” Kultur er derfor ikke noe som har oppstått til tross for vår biologi, men på grunn av vår biologi ”

mennesket, i verste (som vil si: rasehygieniske) mening. Det er unødvendig og sannsynligvis umulig å avgjøre om disse misforståelsene er biologenes eller samfunnsviternes og humanistenes «skyld». Faktum er at biologer og samfunnsvitere snakker forbi hverandre på ganske mange plan. De mest utbredte misforståelsene kan uttrykkes gjennom fire begrepspar:

(i) arv/miljø, (ii) forklaring/rettferdigjørelse, (iii) tilbøyelighet/determinering, (iv) forskjell/kløft.

Arv/miljø

Hver gang evolusjonære tilnærminger til menneskelig atferd blir omtalt i mediene, dreier den etterfølgende debatten mot spørsmålet om atferden vår bestemmes av arv eller miljø. Arv og miljø kan imidlertid ikke beskrives som motsetninger. I likhet med alle andre egenskaper blir atferdsmønstre til gjennom et samspill mellom arvelige og indre og ytre miljømessige faktorer, der ingen kan sies å være viktigst, mens begge setter grenser for hverandre. Det som er arvelig, er strengt tatt ikke uforanderlige egenskaper, men våre egenskapers responser til miljøbetingelsene. Forholdet kan tydeliggjøres med eksempelet læring: Vår evne til å lære er medfødt, likeså grensene for hva som er mulig for oss å lære, men det konkrete læringsinnholdet bestemmes av miljøet vi befinner oss i.

Ut ifra den offentlige debatten kan man ofte få inntrykk av at sosiobiologer antas å stå på «arv»-siden i «arv eller

miljø»-debatten. Realiteten er derimot at sosio- og andre biologer aldri på noe tidspunkt i biologiens historie har godtatt noen arv/miljø-dikotomi. De står like mye på arv- som på miljøsidene av den enkle grunn at det ikke er snakk om forskjellige sider i det hele tatt.

Like villedende som den falske dikotomien mellom arv og miljø er den mel-

lom biologi og kultur – der «biologi» står for en antatt uforanderlig menneskenatur og «kultur» for vår evne til å overvinne den førstnevnte. Biologiens syn på levende vesener generelt, og mennesket i særdeleshet, er derimot at de er fleksible, formbare og uhyre komplekse. Det hører med til biologiske forklaringer at arter påvirkes av miljøet og at de selv påvirker miljøet sitt.⁹ Kultur er derfor ikke noe som har oppstått til tross for vår biologi, men på grunn av vår biologi. Bare fordi vår art har en medfødt evne til å være kreativ, til å kommunisere, til å etterligne og til å reflektere, og på grunn av våre medfødte tilbøyeligheter til å leve i sosiale grupper og samarbeide med våre artsfrender, kan vi skape kultur. Kulturene våre utgjør samtidig en del av miljøet som vi og våre etterkommere befinner oss i og formes av.

Men selv om kultur bare er mulig på grunn av vår biologi, kan ikke vår biologi gi noen utfyllende forklaringer på kulturens innhold. I løpet av evolusjonen har vi ervervet egenskaper som til en viss grad frikobler oss fra våre gener og drifter, nettopp fordi denne fleksibiliteten har vært en fordel for individer som lever i såpass komplekse sosiale samspill som vår art. Arter med mindre komplekse sosiale strukturer klarer seg med en mindre grad av atferdsmessig fleksibilitet og med mindre kultur.

Evolusjonen av vår biologi som sosial art på den ene siden og utviklingen av mer komplekse kulturer på den andre siden, har med sikkerhet vært en selvforsterkende prosess. Dette innebærer at også kulturen påvirker evolusjon. Helt siden våre forfedre og -mødre utviklet de første kulturene, har deres tradisjoner, teknologier og normer formet artens videre evolusjon. Kultur kan forsterke, svekke eller forskyve naturlig seleksjon. Denne sam-evolusjonen av gener og kultur har vært

og er en gjensidig prosess med karakter av en vekselvirkning, ikke av ensidig kausalitet fra biologi til kultur.¹⁰ Dessverre har også denne typen forskning av de fleste samfunnsviterne blitt plassert i båsen «sosiobiologi» og forkastet sammen med denne.

Forklaring/rettferdigjørelse

Biologien er en empirisk vitenskap, og leter derfor etter faktiske beskrivelser av hvordan verden er. Biologien kan derimot ikke levere normative utsagn om hvordan verden bør være. Biologer flest er fullstendig klar over at det ikke fins noen snarvei fra «er» til «bør». Så enkelt kunne det altså være: Ta en biologs «er» for et «er», og én stor kilde til misforståelser hadde vært tørrlagt. Dessverre oppfatter mange ikke-biologer et humanbiologisk «er» for et «bør».¹¹

En grunn til at biologer er lite flinke til å forebygge slike misforståelser, er at det rett og slett strider mot den vitenskapelige oppdragelsen i realfagene generelt. For det første er det uvant for biologer å drøfte normative spørsmål i det hele tatt, nettopp fordi de vet at normativitet ikke har noe med biologi å gjøre. For det andre måtte de i så fall drøfte hvilke konklusjoner som ikke følger av resultatene, noe som også oppfattes som veldig uprofesjonelt.

Jeg tror likevel at hovedgrunnen til at biologer sjelden forebygger normative feiltolkninger av resultatene sine, er at de ikke kommer på å kunne bli misforstått. Spesielt i et evolusjonsbiologisk tankesett, der alt er i bestandig endring, ligger ingenting fjernere enn å tolke en faktisk observasjon som normativt bindende. Darwinistenes yndlingsfilosof er på mange måter Heraklit, hvis panta rei («alt flyter») er evolusjonsbiologiens mantra: Alt i naturen evolverer, er foranderlig, slik at det ikke fins noen form for

målestokk som forteller hvilken tilstand som er den «naturlige beste». «Det er ikke noe spesielt over status quo,» ville en person som tenker evolusjonært si, «så hvorfor opprettholde akkurat den av alle mulige tilstander? Hvorfor ikke heller jobbe for en tingenes tilstand som i

begrepsforvirringen blir biologiske forklaringer ofte tolket inn i en moralsk kontekst. I de fleste andre vitenskaper ville man neppe ha funnet på å blande sammen så forskjellige ting som forklaringer og rettferdigjørelser. Tenk på en fastlege som forklarer hvilke faktorer som

” Som et resultat av den samme begrepsforvirringen blir biologiske forklaringer ofte tolket inn i en moralsk kontekst ”

tillegg er god å leve med for alle?»¹²

Det samme kan sies om begrepsparet naturlig/ønskelig. Siden ethvert biologisk funn gjelder naturen, er ikke begrepet «naturlig» særlig informativt. Problemet er igjen at mange ikke-biologer vil tolke ordet normativt, altså til å bety «ønskelig». Det fins imidlertid ingen logisk kobling mellom naturlighet og ønskelighet, som den følgende ufullstendige listen illustrerer:

Det er naturlig å ha et dusin bendelormer i tarmen, å forelske seg, å oppleve sjalusi. Det er unaturlig å leve et friskt liv i 60 år, å adoptere et barn man ikke er i slekt med, å bruke briller eller prevensjon, å la sine barn sulte i hjel selv om man har nok mat, å forflytte seg med en fart på mer enn 20 kilometer i timen. Noen av disse aktivitetene blir ansett som høyst moralske (adopsjon), andre som umoralske (drap), noen som positive (forelskelse), andre som negative (tarmparasitter), noen er nøytrale og har overhodet ingenting med moral å gjøre (hastighet). Hvem ville finne på å påstå at naturlighet er ensbetydende med ønskelighet, etter å ha sett på disse eksemplene? I hvert fall ikke en som forsker på natur, for å si det sånn.

Som et resultat av den samme

fører til fedme. Ingen pasient ville ha misforstått en slik forklaring. Man forventer heller ikke at legen avslutter forklaringen med en advarsel: «Forklaringen som jeg nettopp ga deg, betyr ikke at jeg rettferdiggjør eller vil fremme fedme. Tvert imot håper jeg at kunnskapen kan hjelpe deg til å unngå eller bekjempe fedme.»¹³

En sosiobiolog som forklarer at vi har en medfødt tilbøyelighet til rasistiske holdninger,¹⁴ kan imidlertid fort bli beskyldt for å være rasist selv. Mange forventer åpenbart en advarsel å la «Forklaringen som jeg nettopp ga deg, betyr ikke at jeg rettferdiggjør eller vil fremme rasisme. Tvert imot håper jeg at kunnskapen kan hjelpe oss til å unngå eller bekjempe rasisme.» Fedme- og rasisme-eksemplene er helt parallelle, men bare sosiobiologen vil (tilnærmet garantert) bli misforstått. I fravær av en slik advarsel blir biologens utsagn tolket i verste mening. Det fins sågar eksempler på at sosiobiologer faktisk eksplisitt tilføyde en tilsvarende advarsel, men likevel ble feiltolket og mistenkeliggjort.¹⁵

Tilbøyelighet/determinering

Å ha en tilbøyelighet til å gjøre x, er noe ganske annet enn å ikke ha noe annet

HANNO SANDVIK
FØDT 1970
FORSKER VED SENTER FOR BEVARINGSBIOLOGI
VED NTNUI.

valg enn å gjøre x. En slik determinering ville innebære at en handling bare har én årsak. Biologer er imidlertid smertelig klare over at alle biologiske fenomener påvirkes av et utall av ulike faktorer. En biologs mål er derfor så beskjedent som å identifisere noen av faktorene som har betydning for et fenomen i naturen. Når disse faktorene til sammen forklarer 10 % av den observerte variasjonen, regnes det allerede som en vitenskapelig bragd. Men selv når man som biolog en sjelden gang kan forklare så mye som 15 % av variasjonen, forblir jo 85 % fremdeles uforklart.¹⁶ Tilsvarende uforstående står derfor sosiobiologer overfor anklagen om gendeterminisme. At gener påvirker atferd er for biologer en selvfølge, men hvem snakket om at genene determinerer noe som helst? Vel, ingen snakket om det, men ikke-biologen tolket det slik. Biologen, som sliter med komplekse multikausale fenomener i forskerhverdagen, er ikke klar over at ikke-biologer forventer enkle, unikausale forklaringer.

Når denne feiloppfatningen forklares, hender det at ikke-biologer reagerer med et forbløffet spørsmål: «Er det alt dere mener? Men hvorfor trenger man da den biologiske forklaringen?» Man trenger den fordi den utgjør én av årsakene, og fordi den under ellers like forhold kan gjøre en vesentlig forskjell. Hvis en mann banker opp samboeren sin – skyldes det at hun nettopp antydte at hun ville flytte fra ham? Eller at han hadde en dårlig dag på jobben? Eller at menn har en større arvelig tilbøyelighet til vold enn kvinner? Eller at det var en særdeles lummer ettermiddag? Eller at mannen selv ble slått under oppveksten? Det kan godt tenkes at ingen av faktorene alene var tilstrekkelig for slagene som fulgte. Likevel kan alle ha vært nødvendige forutsetninger for at det svartnet for mannen. Da er det selvfølgelig meningsløst å peke ut én fak-

tor som forklaring og betrakte resten som irrelevant. Samtidig, og det er minst like viktig, fritar ingen av faktorene volds mannen fra ansvaret for slagene. Ingen av faktorene har determinert ham til å slå, han kunne ha latt være, og de fleste menn i samme situasjon hadde faktisk ikke endt opp som voldsutøvere.

Det siste poenget er også viktig fordi det forutsetter en evne som vanligvis omtales som fri vilje eller handlingsfrihet. Hva denne består i, hvordan den fungerer, hva som begrenser den og hvordan den har oppstått, er det så langt ingen enighet om verken blant filosofer eller blant hjerneforskere. Derfor skal jeg la dette spørsmålet ligge og nøye meg med å påpeke at sosiobiologien ikke berører denne debatten. Hvis det fins en fri vilje, er det ingenting som tyder på at gener kommer i veien for den. Tvert imot: Hvis mennesket som sannsynligvis eneste art har evnen til å handle fritt, må denne egenskapen ha et (hittil ukjent) biologisk og arvelig grunnlag. Måten genene påvirker oss på, er som sagt ikke ved å detaljstyre vår atferd, men ved å utstyre oss med ulike tilbøyeligheter. Disse tilbøyelighetene har bidratt til å øke våre forfedres og formødres overlevelse. Vi kan fremdeles velge å følge disse tilbøyelighetene uten å tenke oss om, men vi har også evnen til å utsette dem, å modifisere dem eller å sette dem til side. En arvelig tilbøyelighet trekker oss så å si i en bestemt retning, men den determinerer våre handlinger akkurat like mye eller like lite som vår oppvekst, vår sosialisering eller kulturen som vi er en del av.

Forskjell/kløft

Alle biologer er opptatt av forskjeller. Forenklet sagt handler faktisk alle naturvitenskaper om å finne forskjeller (f.eks. mellom to substanser, mellom to himmellegemer, eller mellom to arter) og å forklare disse. Når derimot en sosiobio-

log snakker om forskjeller, er det en stor fare for at utsagnet ikke faller i god jord og blir oppfattet som politisk ukorrekt: Å påpeke forskjeller mellom kulturer blir fort tolket som rasisme, forskjeller mellom kjønn som sexisme. Eksempler er empiriske funn om at et kjønn er glupere eller dummere enn det andre, mer eller mindre ute etter tilfeldig sex enn det andre, bedre eller dårligere i matematikk eller til å kaste spyd.

Slike utsagn blir ofte møtt med to typer responser: Funnet avfeies med at den respektive forskjellen skyldes oppdragelse og kultur, eller det forsøkes avkrefte med moteksempler. Det første antar at den sosiobiologiske forklaringen gjør krav på å være utfyllende og derfor å være inkompatibel med sosiologiske forklaringer. Dette er altså ikke tilfellet – begge forklaringene kan utfylle hverandre.

Den andre responsen blir ofte ufriwillig komisk, f.eks. når den er av typen «men jeg kjenner faktisk en kvinne som har hatt veldig mange kjønns partnere,» eller «men Trine Hattestad kastet da ganske langt». Dette viser at forskjellene biologer snakker om, av mange oppfattes som uoverstigelige kløfter mellom kjønnene (eller mellom kulturene osv.). Biologer, som alle andre naturvitere, tenker derimot i sannsynlighetsfordelinger, ikke i båser. Innen hvert kjønn fins det en fordeling av hver egenskap, som kjennetegnes av et gjennomsnitt og en spredning rundt gjennomsnittet. Finner man en statistisk signifikant forskjell, betyr dette at gjennomsnittene er forskjellige. I biologen er imidlertid spredningen generelt mye større enn forskjellen mellom gjennomsnittene. Uansett hvilken egenskap, evne eller tilbøyelighet det er snakk om, er det altså ikke slik at det fins én typisk kvinnelig og én typisk mannlig verdi for den. Egenskapene utgjør et kontinuum, der alle verdier er mulige i begge kjønn,

bare med noe ulike sannsynligheter.

Sagt på en annen måte: Biologer er verken i stand til eller har en forventning eller et ønske om å uttale seg om enkelt-skjebner – de er opptatt av å beskrive populasjonen. Man vil altså alltid finne mange enkeltindivider som ikke «stemmer» med det store mønsteret, uten at det betyr at det store mønsteret er mindre interessant (eller at det er noe feil ved disse enkeltindividene). Igjen er biologen så vant til å se variasjonen mellom enkeltindividene i en populasjon at hun ikke engang forventer å finne at alle menn er kåtere/glupere/treigere/dummere (eller hva det måtte være) enn alle kvinner. Når man er trent opp til å tenke i statistiske fordelinger, virker denne muligheten så absurd usannsynlig at man heller ikke påpeker at det ikke er dette man har funnet.

Redd horestempelet eller genes marionett?

Feiltolkningene jeg har gjennomgått, er ikke de eneste årsakene til misforståelser. Det fins en lang rekke mer spesifikke misforståelser av konkrete fagbegreper og hypoteser,¹⁷ men mitt inntrykk er at mye strid kunne ha vært unngått hvis biologer og samfunnsvitere hadde vært klar over forskjellene i språkbruk og tenkemønster. Beskyldningene om rasisme eller lignende kommer derfor for en biolog gjerne som lyn fra klar himmel. De bidrar i sin tur til at det er utrolig lite fristende for en biolog å delta i de offentlige debattene. Dermed får feiltolkningene leve videre uten at noen orker å rette dem opp.

Misforståelsene kan illustreres med sommerens debatt rundt antall forventede kjønns partnere: Kvinnelige norske studenter ønsker seg færre seksualpartnere for resten av livet enn deres mannlige medstudenter.¹⁸ Mens studiens forfattere forklarer dette evolusjonært, dvs. med ulike nedarvede tilbøyeligheter («biologi»), har

